

МАЛЯРСЬКА СПАДЩИНА ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В КОНТЕКСТІ ВІЗУАЛЬНОЇ АНТРОПОЛОГІЇ

Борисенко Валентина

УДК 7.071.1Шевченко+572–029:7

У статті порушено проблему витоків такого напрямку науки, як візуальна антропологія, яка передбачає точну фіксацію культурно-побутових реалій. До часу зародження наукового напрямку відносимо і творчість Тараса Шевченка, який, роблячи замальовки для Археографічної комісії, науково підходив до зображення тогочасного побуту українських селян. Також розглянуто питання подальшого розвитку візуальної антропології з виникненням фотографії.

Ключові слова: Тарас Шевченко, малюнок, візуальна антропологія, фотографія, побут, традиційна культура.

The article touches the problem of such direction of science source as visual anthropology that assumes accurate fixation of cultural-everyday realities. Creation of Taras Shevchenko can be assigned to incipience of scientific direction. This poet and artist collaborated with Archeographical Commission and based his creation on scientific approach to Ukrainian peasants everyday life. The articles explores the questions of further development of visual anthropology with development of photography.

Keywords: Taras Shevchenko, a drawing, visual anthropology, a photograph, everyday life, traditional culture.

На сьогодні в антропологічній науці сформувалися різні напрями: філософський, фізичний, соціальний і культурний. Серед них порівняно новим напрямом є візуальна антропологія. Однак саме ця галузь — надзвичайно важлива, заслуговуючи на всебічне осмислення та розкриття. Візуальна антропологія займається вивченням людини, етносу на основі точної документальної бази — фотодокументів, відеоматеріалів, фотомистецтва, графіки, живопису. Ця галузь науки є потужним джерелом для вивчення культури, про що засвідчує низка досліджень. Документальні замальовки та фотознімки мають не лише статус джерела, але й дають глибші уявлення про психологічний стан людини, її вподобання в моді, ставлення до звичаїв та обрядів, дозвілля, релігії. Вони фіксують мить, яка відображає світогляд людини. Ми маємо змогу ніби спостерігати світ її очима. Для світового порівняння культурних явищ різних народів світу важко переоцінити здобутки візуальної антропології. Біля витоків цієї науки стояли такі знаменитості, як мандрівник В. Григорович-Барський (1723–1747), О. Шафонський (1740–1811) і, безперечно, Т. Шевченко.

Відомо, що внесок Тараса Григоровича Шевченка в розвиток української етнології значний. Етнологи, мистецтвознавці, фольклористи широко висвітлювали внесок Т. Шев-

ченка в розвиток різних напрямів гуманітарної науки. Ще в XIX ст. професор М. Сумцов звернув увагу на те, що його поезія дуже тісно пов'язана з усною народною творчістю, що інколи важко розпізнати, де закінчується народна творчість, а де починається власне поезія. Дослідники В. Щепотьев, Ю. Івакін та інші висвітлювали відображення в поезії Т. Шевченка духовної культури українців. О. Кравець присвятила спеціальне монографічне дослідження про здобуток поета й художника в галузі етнографії [4]. Учена розкрила наукові підходи поета до зображення багатьох ділянок української традиційної культури, який у своїх художніх творах зафіксував такі етнографічні реалії, як сімейний і громадський побут, народні звичаї, весільні обряди. Особливу увагу поет приділив зарисовкам культових споруд: Вознесенський собор у Переяславі (1845), костюл у Києві (1846), Богданова церква в Суботіві (1845), Почаївська лавра (1846) та багато інших [6]. Автор вступної статті до цього видання зауважив на емоційному характері зображення родинної сцени, а також на точності фіксації побутових речей: «Один з характерних моментів сімейної злагоди відображено в картині “На пасіці”: малі дітки принесли обід своєму батькові, який працює за селом у лісі. Привітні обличчя, широко відкриті очі малят і навіть така деталь, як віночок на голові старшої

дівчинки, — все промовляє про радість зустрічі з батьком...» [6, с. 11].

Т. Шевченко найбільше замальовував об'єкти народної архітектури. Його картини «Повідь» (1845), «Будинок І. Котляревського в Полтаві» (1845), «Комора в потоках» (1845), «Андруші» (1845), «На околиці» (1845) та інші є цінним джерелом для вивчення народного житла.

Чимало статей присвятила вивченню фольклорних мотивів у творчості великого генія України і М. Шубравська. У них вона показала, що поет, використовуючи народні традиції, дуже точно дотримувався правдивості етнографічних реалій. Зокрема, здійснила порівняльний аналіз промови сватів у п'єсі «Назар Стодоля» з етнографічним матеріалом, зібраним П. Чубинським [9].

У Тетіївському районі на Київщині у 1980-х роках було зафіксовано цікавий звичай викликання дощу при засусі. Раненько, до схід сонця, будили дівчинку, проказували з нею молитву, а потім послали її полити калину. Дівчина, набравши в рот води, не оглядаючись, бігла до калини і поливала її [1, с. 54]. Цей народний звичай в етнографічній літературі маловідомий, але Т. Шевченко, очевидно, добре знав його і точно використав у своїй літературній творчості.

*То дівчина заручена
Калину саджає,
І сльозами поливає,
І господа просить,
Щоб послав він дощі вночі...
...Широкая, високая,
Калино моя,
Не водою до схід сонця
Поливая...*

[7, с. 319]

Узагальнюючу статтю про діяльність поета опублікувала Г. Скрипник, у якій усебічно розкрила розмаїття етнографічної тематики, що домінувала у творчості генія [5]. Особливо слухна заувага вченої, що «...твори Т. Шевченка є не лише цінним джерелом з етнокультури

українців — вони проливають світло на характер міжетнічних взаємин в Україні Шевченкових часів, розкривають особливості процесів національної самоідентифікації, окреслюють риси української характерології» [5, с. 5].

Уже задум і план Т. Шевченка про видання «Живописної України» (1843) пов'язані з витоками візуальної антропології в Україні. Його малюнки «Старости», «Судня рада» виконані на етнографічну тематику. Він глибоко розумів, що точна фіксація етнографічних предметів, явищ (народне житло, одяг, побут) матиме важливе наукове значення. Знаменитий лист поета до П. Гессе засвідчує, що Т. Шевченко мав дуже серйозні наміри щодо висвітлення історії і побуту свого народу, а саме: знамениті своєю красою види України, народний побут того часу та історія краю [8, с. 226–227].

Певним новим етапом життя художника і поета можна назвати його співпрацю з Археологічною комісією в 1845–1846 роках. «Роз'їжджаючи по Україні з метою зарисовок історичних та археологічних пам'яток, Шевченко глибоко вивчає народне життя і збирає численні відомості з матеріальної і духовної культури українського народу» [2, с. 155]. Його робота в Київській археологічній комісії (1845–1857) хоч і тривала недовго, проте етнографічні малюнки «Селянська родина», «Сліпий», «Вдовина хата на Україні», «Хата над водою», «Селянське подвір'я», «Хутір на Україні», «В Решетилівці», «Курінь Стрючка», «Хата біля річки», «Хата батьків» та багато інших, виконані переважно на території Середньої Наддніпрянщини (Полтавщина, Київщина, Чернігівщина), дають можливість порівняти предмети традиційної культури українців з пізнішою фотофіксацією, що становить важливий напрям візуальної антропології.

Як відомо, з появою фотографії одним з перших в Україні зайнявся документальною фіксацією предметів народної культури українців Бессарабії та Поділля М. Грейм із Кам'янець-Подільського, який фотографував предмети побуту українських селян у 1860–

1890 роках. Приділив значну увагу фотографії на етнографічну тематику Середньої Наддніпрянщини і знаний колекціонер та мистецтвознавець К. Скалацький з Полтавщини.

У контексті розвитку джерелознавчої бази з питань історії та етнології важливе значення в ділянці збирання фотодокументів має унікальна колекція відомого українського скульптура, художника І. Гончара. Цей лицар українського духу зібрав понад 20 тис. історико-документальних світлин кінця XIX — середини XX ст., частину яких систематизував у вісімнадцяти томах історико-етнографічного альбому «Україна та Українці». Оприлюдненням цієї неймовірної праці займається тепер Український цент народної культури «Музей Івана Гончара» [3].

Достойний учень І. Гончара, заслужений художник України, лауреат Національної премії імені Тараса Шевченка, колекціонер М. Бабак не лише продовжив працю свого вчителя, але й привніс нові аспекти в дослідження документів візуальної антропології. На основі багатотисячної колекції фотодокументів він систематизував фото сільських фотографів XIX — першої половини XX ст. Середньої Наддніпрянщини з побуту, житла, одягу, звичаїв, вірувань, дозвілля, святково-обрядової культури, соціальної антропології українців.

До 200-річчя з дня народження Т. Шевченка художник М. Бабак готує об'ємне видання фотодокументів сільських фотографів саме з Київщини, Полтавщини, Черкащини, на основі яких майбутній читач ознайомиться з різними етнографічними реаліями в житті сільського трудівника. Порівнюючи цей значний фотолітопис українського селянства, відштовхуючись від етнографічних малюнків Т. Шевченка і фотодокументів середини XX ст., можна зрозуміти складність трансформації народної традиційної культури. Серед світлин XIX — першої половини XX ст.

маємо старі житла, які можна порівняти із замальовками народної архітектури, здійснені ще Т. Шевченком. Фото з народного одягу, побуту також фіксують численні факти матеріальної і духовної культури, унаочнюючи динаміку змін у традиційній культурі Шевченкового краю. Фотоілюстративний матеріал супроводжено ґрунтовними текстами про етнокультурні явища за певною систематизацією: житло, одяг, свята та звичаї, життя колгоспного селянства, дозвілля селян, вірування. У роботі вперше широко висвітлено історію фотографування на території Середньої Наддніпрянщини, долю і побут сільських фотографів на оригінальному польовому матеріалі. Можна порівняти з минущиною і таку важливу соціальну сторінку, як життя селянської молоді. Ми знаємо, як багато уваги приділяв великий поет зображенню життя, долі дівчат і козаків. «Головним об'єктом етнографічних досліджень Т. Г. Шевченка було кріпосне селянство. Численні зарисовки з натури українського народного житла й одягу являють зараз для нас найціннішу спадщину» [2, с. 155]. Важливим джерелом візуальної антропології є малюнки Т. Шевченка: «Голова селянина» (1846), «Парубок з люлькою», «Хлопець з граблями» та багато інших. Ми погоджуємося з думкою, що «...широкий спектр етнокультурних явищ, відтворених у творчій спадщині мистця, дозволяє розглядати її не лише як художньо-літературний набуток національної культури, але й як джерело для етнографічного вивчення народу» [5, с. 11].

Отже, для порівняльного аналізу з пізнішими науковими колекціями малюнків та фотознімків знаних художників України — І. Гончара, К. Скалацького, М. Бабака, В. Козюка та інших — для дослідників вагоме значення мають і документальні зарисовки з народної традиційної культури українців та інших народів, а також Т. Шевченка. Його твори посприяли розвитку візуальної антропології в Україні.

Спеціальна тема випуску: «Народні засади та образно-стильові системи спадщини
Тараса Шевченка в контексті сучасних національно-культурних пріоритетів»

1. *Борисенко Валентина*. Традиції і життєдіяльність етносу. На матеріалах святково-обрядової культури українців. – К., 2000.

2. *Горленко В. Ф.* Нариси з історії української етнографії. – К., 1964.

3. Історико-етнографічний мистецький альбом Івана Гончара. Україна та Українці. – К., 2006.

4. *Кравець О.* Діяльність Т. Шевченка в галузі української етнографії. – К., 1961.

5. *Скрипник Ганна*. Етнографічні аспекти творчості Тараса Шевченка // Етнічна історія народів Європи. – К., 2000. – С. 4–12.

6. Тарас Шевченко. Живопис, графіка. Альбом / авт.-упоряд. Д. Степовик. – К., 1986.

7. Тарас Шевченко. Кобзар. – К., 1974.

8. *Шевченко Тарас*. Твори: у 5 т. – К., 1985. – Т. 5.

9. *Шубравська М.* Весільні обряди у творчості Т. Г. Шевченка. Гаптування рушників і сватання // Народна творчість та етнографія. – 1983. – № 2. – С. 42–49.